مەترسییەکانی دەوڵەتی خاوەن نەوت – بەشی چوارەم و کۆتایی … تێری لێین کارڵ

وردبوونەوە لە پارادۆکسی زۆری (*)

تێری لێین کارڵ
لە عەرەبییەوە : نەژاد عزیز سورمێ

(بەشی چوارەم و کۆتایی)

ئاماژەیەك لە وەرگێڕەوە

(تێری لێین کارڵ Terry Lynn Karl پرۆفیسۆری ئەمەریکایی بواری زانستە سیاسیەکان ، 21ی نۆڤێمبەری 1947 لەدایك بووە . ئەم لێکۆڵینەوەیەی کاتی خۆی ساڵی 2007 لە لایەن – پەیمانگەی لێکۆڵینەوەی ستراتیژی عێراق –کەخوالێخۆشبوو نووسەری ناسراو فالح عەبدولجەببار سەرپەرشتی دەکرد کراوە بە عەرەبی و وەکات لە بەغدا و هەولێر و بێرووت بڵاوکراوەتەوە .
نووسەر لەم لێکۆڵینەوەیدا بە ڕاشکاوی باسی گرفتە پەنهان و ئاشکراکانی نەوت ومەترسییەکانی لە وڵاتانی خاوەن نەوت دەکا کە چۆن ئەگەر پسپۆری دڵسۆز و لێزانی حیکمەتدار لە پشت ئیدارەدانییەوە نەبن لە باتی خێر دەبێتە بەڵا بەسەر خودی دەوڵەتەکەوە و نەك هەر گەشەی دەوەستێنێ یا دوای دەخا ، بەڵکو دەیخاتە ژێر باری قەرزی قورسیشەوە ، لەم بوارەشدا نموونە و داتای حاشاهەڵنەگر و هەندێ جار بەڵگەنەویست دێنێتەوە بەتایبەتی لە دەوڵەتە دواکەوتووەکاندا .
بەهای گرینگی لێکۆڵینەوەکە و بۆ بەرچاوڕوونی لایەنە پەیوەندیدارەکان بە پێویستم زانی بیکەم بە کوردی ، دەنا ڕەنگە بابەتی لەم چەشنە کاری ئابووریزانان بێ تا خوێنەر و بەدواداچوویەکی ئەدەب و هونەر .)
وەرگێڕ

وانەکانی ئەزموونی ئۆپێك
تەڵەی بنیاتی گەشە کە بە نەوت بەڕێوە دەچێ

بۆی سەرکردەی دەوڵەتانی ئۆپێك چییان کردووە – یا نەکردووە – بۆ گەیشتن بەو
واتا زەلیلەی گەشە ؟ ئەگەر هەموو حکوومەتەکانی دەوڵەتانی ئۆپێك لە وشك بوونی
سەرچاوەکانی نەوت بترسن ، ئەوا باسکییان لێ هەڵماڵیوە کە ((تۆوی نەوت بچێنن))
ئەمەش دەربڕینێکی بە تەوسەوەیە ، مەبەست لێی بەکارهێنانی پارەی نەوتە بۆ بنیاتنانی
بنکەیەکی بەردەوامی پێدانی ئابووری پاش نەوت لە ڕێی پێشخستنی پیشەسازی قورس و
نوێ کردنەوەی ژێرخان ، یان لە کوێ پێویست بوو وەبەرهێنان لە بواری بەرگریدا .
هەندێ وڵات وەك فەنزوێلا تێگەیشتن کە هەڵڕژانی پارەی نەوت بەسەر دەوڵەتەکانیاندا
گرفتی بەڕاستی لێ پەیدا بوو بۆیە دەستی دایە دروست کردنی سندوقی وەبەرهێنان لە
دەرەوەی وڵات بۆ لەخۆگرتنی دۆلارەکانی نەوت کە کاریگەری پاشڤەبۆی پێچەوانەی
لێ ناکەوێتەوە .
بەڵام ئەم کێشە کە بە نییەتی پاکەوە کرا هیچی لێ شین نەبوو چونکە ((زەینی پاشەکەوت)) کە ماوەیەکی کورت بوو لە گۆڕێ بوو زۆری نەبرد ڕۆیشت و تا بەخێرایی شێتایەتی خەرج کردن و ئارەزووی لە سنووران بەدەر لە قازانجویستیدا جێگەی بگرێتەوە .
بە هۆی ئەو شێتایەتییەی نەوتیشەوە هەموو پشتیوانی سندووقەکانی دەرەوە بۆ ئابووری ناوخۆ
لە ڕێگەی خەرجیی حکوومەتەوە گەڕێنرانەوە ، بە پەرەپێسەندنی ((ئاسوودەبوون)) بە دۆلاری نەوت وای لێ هات تەنانەت داهاتی خرۆشانی نەوتیش بەشی تێر کردنی چڵێسی خەرج کردن نەکات .
کە ئابووریکارانی بێگانەش ئامۆژگاری دەسەڵاتدارانی نەوتیان بە حیکمەتی واز لە نەوت هێنان لە قووڵاییاندا و هەوڵ دان بۆ باروبووی گەشە ی کەم قازانج (کەم ئەوسا) دەکرد ، ئەو دەسەڵاتدارانە دەچوون زیاتر و زۆرتر قەرزیان دەکرد ، زیاتر لە تێکڕای قەرز کردنی ئەو وڵاتانەی پشت بە سەرچاوەی نەوت نابەستن (20).
ئەم بڕە کەمەی لە ڕێی خەرج کردنی دەسەڵاتدارانیشەوە بۆ پارە کە دەیزانین ، وانەیەکی بەسوود و شایانی لێ وردبوونەوەیە .(21)
ڕێچکە گرتنی دۆلارەکانی نەوتیش کە بە لای نموونەی دابەش کردنی

سیاسی قازانجدا دەشکێتەوە هەرگیز سەیر نییە کە لە نێوان 65 – 75 % لە کۆی گشتی بەرهەمی ناوخۆ

دوای ساڵی 1974 بۆ بەکاربردنی گشتی و تایبەتی بڕوا – کە پێش هەموو شتێك بۆ ڕازی کردنی ئەو کۆمەڵە سەرەکیانەیە پشتگیری دەسەڵاتدارانی نەوت دەکەن .

ئەمەش زۆربەی جار شێوەی پاڵپشتی و یارمەتیدانی بۆ ئەو کۆمەڵ و لایەنە دیاریکراوانە و

خزم و برادەر و پەیڕەوکارانی سیاسی حکوومەت لە ڕێگای بەخشینی گرێبەست بە پێی بنچینە و پێوانەیەکەوە کە پەیوەندی بە بازاڕەوە نییە وەرگرتووە (22) .

بەڵام ئەوەی لە کۆی گشتی بەرهەمی ناوخۆ دەمێنێتەوە ، واتە 20-35% – ئەوا بۆ بنیاتنانی

سوپایەکی پێشکەوتوو وەبەردەهێنرا یا بەکاردەهات .

ئابووریزان و شارەزایان ئەوانەی کار لە دامەزراوەکانی قەرزیی جیهاندا دەکەن ، ئەوانەی کەم جار بایەخ بە شێوەی تەرخان کردنی بەرهەمی نەوتەوە دەدەن ، ئەگەر ئاماژە گەورەکانی ئابووری هاوسەنگ دەربکەوێ گشتیان بە خراپ کار لە ئابووری کردن لە دەوڵەتانی دەوڵەمەند بە نەوت دەبەستنەوە بە خراپی بەڕێوەبردنی بەرهەم لە لایەن حکوومەتەکانەوە

یان زیادەڕۆیی لە فراوان کردنی ڕۆڵی دەوڵەت .

لەوەش گرینگتر ئەوان پەیوەندییەکیان لە نێوان بەجێهێنانی ئابووری و گۆڕانکاری دراماتیکی

سیاسی نەدەدی کە لە وڵاتانێکی وەك ئێران و فەنزوێللا و ئەندەنووسیا و جەزاییر

یان نایجیریادا ڕوویدا (23) .

بەڵام ئەو پسپۆڕانە نازانن نەبوونی توانایی ئابووری بۆ ئەوەی کە بڕیاری لێ دراوە وەختێ لە ڕووی سیاسییەوە سەیر دەکرێ هەڵەیەك لە حسابان پێك ناهێنێ ، ئەمیشیان لە بریتی ئەو بەشێکی جەوهەرییە لە حساباتی دەسەڵاتداران بۆ پاراستنی پشتیوانی لە ڕێگای دابەش کردنی دۆلارەکانی نەوت بەسەر دۆست و هاوپەیماناندا .

دیسان ئەو پسپۆڕانە لەوەش ناگەن چاکسازی ئابووری بەبێ گۆڕانکارییەکی لەناکاوی

سیستەمی حوکم جێبەجێ نابێ ، بەڵکو ئەو گۆڕانکارییەش دەستەبەرێکی بەس نییە بۆ

گرتنەبەری ئەو سیاسەتانەی کۆمەڵناسان ڕایدەسپێرن یان چاوەڕوان بین بەرپرسە

((عەقڵانییەکان)) بیگرنەبەر .

لەباتی ئەمەش گشتی ، دەبینین عەقڵانییەتی دۆلاری نەوت ڕوون و ئاشکرا عەقڵێکی
قازانج ویستە ، هیچیش بە هانای نەهێشتنی ئەو ڕەفتارە لە پێکەوەنانی شوێنکەوتە و
لایەنگیردا نایێ (24) .
بەم جۆرە و دوور لە خراپ بەڕێوەبردنی ئابووری و خراپی لە پرۆسەی بڕیارداندا ،
دەبینین هێزی ژێراوژێر هەیە ، قووڵتر ، خراپی جێبەجێ کردنی هەناردەکارانی نەوت
لێك دەداتەوە ، کە بە ڕاستی جێی سەرسوڕمانە .
کێشەکانی دەوڵەتانی خاوەن نەوت بەشێکی لە ((نەخۆشی هۆڵەندی)) ـەوە سەرچاوە
دەگرێ ، کە لە ماوەی خرۆشانی گازدا لە شەستەکان تێبینی کرا ، ئەو نەخۆشییەش دەری
دەخا دەستکەوتە زۆر و زەبەندەکان کە لە هەناردەکردنی شمەکە سەرەتاییەکانەوە دێ
چۆن بەهای بەڕاستی دراو بەرز دەکاتەوە ، ئەوەش □ توانای کێبەرکێی شمەکە هەناردەکراوەکانی دیکە دەشکێنێ .
لەم ڕێڕەوەدا کەرتی کشتوکاڵ و کەرتی پیشەسازی دووچاری زیان دەبن .
دیارە بەردەوام بوونی نەخۆشی هۆڵەندیش هانی گەشەیەکی بەهێز دەدا ، بەڵام
زۆربەی جار شێواو لە لایەنی خزمەتگوزاری و گواستنەوە و چالاکی تری بۆ بازاڕی
بازرگانی non-tradables لەهەمان کاتدا پیشەسازی و کشتوکاڵیش بێ ئومێد دەکا –
ئەوەش چالاکییەکە زۆربەی زۆری داڕێژەرانی سیاسی ناتوانن بەرەنگاری ببنەوە
یان بیوەستێنن (25) .
بەڵام نەخۆشی هۆڵەندی کە بە کۆسپی تر دەبەسترێتەوە زیانی دەگاتە ئەوپەڕی ،
ڕێگە لە چالاکی بەرهەمهێنانی دوورئەنجام دەگرێ کە لەسەر وەبەرهێنانی سەرچاوەی
چك کردوودا وەستاوە(26) .
لێ ئەوە بە تەنیا ڕوویەکە لە ڕووەکانی ((نەفرەتی سەرچاوەکان)) (27) .
لەمەدا لێتۆژەکان هەر لە ئادەم سمیسەوە لە مەترسی دەسکەوتی

کانزاکاندا هوشداریان داوه ، ئادەم سمیس وای وەسف کردووه کە : ((داهاتی ئەو پیاوانەیە پێیان خۆشە بەروبوومێکیان دەست کەوێ نەیان چاندووه)) (28)

لێتۆژەکان وای دەبینن ئەو دەستکەوتانە زۆربەی جار وا دەکەن لەباتی بەرهەمهێنان خواردەمەنی لە دەرەوه بهێنن و هانی بەرخۆری دەدەن ، بە گشتی لایەنگیری چالاکی

بۆ بەرهەمن .

ئەو هەڵاوسانەی لەمەشدا دەکەوێتەوه پلاندانان قورس دەکا و لاسەنگی لە گەشەدا ئاڵۆز

دەکا ، ئەمەش دواجار دەمانگەیەنێتە زیاتربوونی لەمپەر لە ڕاستکردنەوەی سیاسەتی پیشەسازی بە هۆی سستی بنیاتیی بە ئابوورییەوه بەستراوەوه .

چەندی وڵاتانی بێ نەوتن ڕەنگە بە تواناتر بن لە گۆڕینی سیاسەتی پیشەسازیان و بە ئاسانتریش پاڵپشت بەو بناغەیەوه بۆ زیاد کردنی توانای کێبەرکێ و زۆر کردنی داهاتەکانیان لە دراوی

سەخت و خێرا کردنی گەشەی ئابوورییەوه (29) .

کەچی لە بەرامبەردا دەوڵەتانی خاوەن نەوت پشت بە ڕێڕەوێك بۆ گەشە دەبەستن

ناتوانن بەردەوامی پێ بدەن ، چونکە سووتەمەنی بزوێنەری ئەو ڕێڕەوه سەرچاوەیەکی

چك كردووه – بەڵکو قازانجی لەو سەرچاوەیەشەوه دێ هەربەخۆی کێسپی بەردەم جێبەجێ کردنی گۆڕانکاریێ .

شکاندنی تەڵەی بونیات : ئاسۆی ئاینده

واتای خەمهێن بۆ دەوڵەتانی ئێپێك ئەگەر بۆ بڕیاره سیاسیەکان بگەڕێتەوه

یا بۆ کێشەی بنیاتی قووڵتر ، ئەوا پێکهاتنێکی سەرسوڕهێن لەبارەی ڕاچێتەی پێویست

بۆ تێپەڕاندنی ئەو واتایە هەیە (30) .

نیشانە بە بیروڕای ئابووریزانانیش ، شارەزایانی نەوت لەسەریانە کە نرخ بەرز دەبێتەوه دەسکەوتی نەوتەکانیان لە ڕێگەی سپاردنی بە سندووقی دڵنیایی trust fund دەرەوه

((خاوێن بکەنەوه)) ، بۆ ئەوەی لە پیشەسازی سەرپێی خێرادا خۆیان بە دوور بگرن و

پاڵپشتی پێویستیش بۆ کەم کردنەوەی شۆکی دابەزینی نرخ فەراهەم بکەن ، هەروەها لەسەریانە ئامرازی بازاڕ بەکار بهێنن وەك ئازاد

کردنی بازرگانی(لیبالایەتی) و ئازاد کردنی سیستەمی خەرج کردنی
دراو و بەتایبەتی کردن و لادانی پشمەرج کە نرخ و کر و تکای
سوود ادەگر ، ئەمەش ب سنوور دانان ب ی دەوەت لە
ئابووریدا و هەروەها ب
مسگەر کردنی سەقامگیری ئابووری گەورە macro و زامن کردنی توانای
دراوی ناوخ
ب گینەوە ، دیسان لەسەریانە ژینگەیەکی سەقامگیر فەراهەم بکەن
ب زامن کردنی مافی
مۆکداری و ویستی بەرگرتن لە نەخشی هەندی ، لەسەریانە بەرهەمی
کشتوکا و پیشەسازی بەرز بکەنەوە هەروەها لەسەریانە چاکسازی لە
کەرتی داراییدا بکەن ب
زیاد کردنی سەربەخیی بانکی ناوەندی و بەهز کردنی سیستەمی بانکی
بە گشتی
هاوتەریب لەگە چەسپاندنی سیستەمی دادوەری ب پاراستنی مافی
مۆکداری و پشتگیری
بەرەنگار بوونەوەی گەندەی ، پاش ئەوەش لەسەریانە خەرجیی حکوومەت
تا سنووری
گونجاو کەم بکەنەوە و بەرەنگار بوونەوەی لادانی ئارەزوو ب زیاد
کردنی بەکاربردنی
ناوخ ب ازی کردنی دانیشتووانی تووە و خ بە دوور گرتن لە
بەرنامەی کاری گشتی
کە ووکارکی گەورەی میللی هەیە ، لە جیاتی وەبەرهنانی
درژخایەن لە سیستەمی تەندورستی و سیستەمی فرکردن کە بەشداری لە
زیاد کردنی بەرهەمدا دەکەن .
بەام چەندی ئەو ەچەتانەیش لە شوە ووتەکەیدا گونجاو بن ،
جبەج کردنی لە دەوەتانی خاوەن نەوت کارکی زر ئەستەمە .
هەند لە حکوومەتەکانی خاوەن نەوت هەویان دا قەوارەی دەوەت
وك بنەوە و ئەو
دەوەتانەی ئازادیان دایە بازرگانی و ئاوگی دراو سەرکەوتنکی
هەستپکراویان بە پوانەی
ئەو دەوەتانەی ئەوەیان نەکرد ، دەست خست ، بەام دەرکەوت
چاکسازی دیکە زر ئەستەمتر بوو بە هی ئەوەی دووبارە کخستنەوەی
یشەیی ب ئابووری سیاسی وەستاوی Inflexible دەو .
لەگە ئەوەی ئابووریناسان ئستا لەسەر کی گشتیی سیاسەتەکان
کدەکەون کە
دەش گەشەی ئابووری ل پەیدا بب و ئابووری هەمەجووری دوور لە
پشت بەستنی

تاكلايەنە بە نەوت ، بەڵام سەركردە سیاسی و هاوپەیمانەكانیان لە سەركردەكانی كەرتی تایبەت هەوڵ نادەن ئەم ڕێچەتانە جێبەجی بكەن ، لانی كەم بەو داڕشتەیەی خراوەتە ڕوو
بە هۆی ئەوەی ئەو سیاسەتانەی بڕیار لە ڕێگاكانی سوود وەرگرتن لە سامانی نەوت دەدەن
لە بناغەدا بە پێی شێوەی لێكدانەوەی ئابوورییەوە كە ئەو ڕێچەتانەی تێدا خراوەتە ڕوو
دیاری ناكرێ ، ئەمەش ڕاستییەكە وەك دیارە كەمێكی كەم نەبێ لە ئابووریزانان تێی ناگەن ،
بۆیە كلیلی چاكسازیی سەركەوتوو سیاسییە نەك ئابووری .

با ئەو ڕێچەتە گونجاوە وەربگرین بە پەیڕەو كردنی سیاسەتی ((پاك كردنەوە)) .
ئەم سیاسەتە لە نەرویج و ئالاسكا جێبەجێ كرا ، بەم ڕووكارەش سەركەوتنی بەدەست هێنا
بەڵام بە دەستوور پاڵپشتی كرا بوو كە نەهێڵێ حكوومەتەكان پشتیوانی سندووقەكانی نەوت
بۆ هیچ مەبەستێك بەكار بهێنن بەدەر لەو ئامانجانەی ئەو سندووقانەی بۆ داندراوە ، سەرەڕای گونجاندنی دەستوور ، قانوونی تایبەتیش هەیە داهاتەكان دەخاتە دەرەوەی دەسەڵاتی داڕێژەرانی سیاسەت ، ئەمەش بە ڕووی توانایان لە بەكارهێنانی ئەو سندووقانەدا دەوەستێ ، لێرەدا سەركەوتنی سیاسەتێكی ئاوا پێشەكی دەخوازێ سیستەمێكی دادوەری سەربەخۆ و كارا هەبێ لە توانایدا بێ بەرەنگاری دزی وگەندەڵی ببێتەوە و ڕووبەدەریی (شەفافییەت) لە بەكارهێنان و بەڕێوەبردنی بودجەی قبووڵ بێ ، هەروەها هەبوونی بانكێكی ناوەندی تا ڕادەیەك سەربەخۆ ، سەرەڕای نەبوونی پێویستییە خێرا و لەناكاوەكان – ئەم مەرجانەیش بە هیچ شێوەیەكی مانادار و لە هیچ وڵاتێك لە وڵاتانی ئۆپێك فەراهەم نابن .
بەڵام ئەگەر بەستنەوەی دەزگای لەم چەشنە كە توانای بەستنەوەی حوكم بەدەستانی هەبێ
نەبێت ، داخۆ چی پاڵ بەو دەسەڵاتدارانەوە دەنێ خۆبەخش دەستیان ببەستنەوە و قبووڵیان بێ
داهاتی نەوت پاك بكرێتەوە ؟
یان با لەباتی پاك كردنەوە ، مەرجەكانی سندووقی نەختینەی نێودەوڵەتیی وەربگرین
كە لە ژمارەیەك لە وڵاتانی پەرەسێن هێزی بە سەقامگیریی گەورەی ئابووری دا .

پسپ□رانی نەوت وای دەبینن ئەو □ەچەتانەی □وویان لە کەم کردنەوەی خەرجی و
سنوور دانان لە پا□پشتی کردنی نرخی شمەك – واتە بەرەنگاربوونەوەی فریوخواردن
بە ئاراستە کردنی د□لارەکانی نەوت ب□ بەکاربردنی تایبەتی و □ازی کردنی کاتی –
ئەمەش لە لایەنی سیاسییەوە ، لە هەر کو□یك دانیشتووانەکەی ف□ری خ□روب□ر بووبن و
وایان ل□ د□ □قیان لە هەموو دیاردەیەکی دەستگرتنەوە دەب□تەوە ، ب□یە دەسە□اتدارانی دەو□ەتانی خاوەن نەوت مەیلیان بە لای بەرهە□ستی کردنی ئەم ج□رە چاکسازیانە دایە
تا ب□یان بلو□ ب□ ماوەیەکی در□ژتر ، بە ویستی خ□پاراستن لە ت□مەتبارکردنیان لە لایەن دانیشتووانەوە کە ب□گومان بە دوای هەر چاکسازییەکەوە د□ .

سەرباری ئەوەش مادەم ئایندە هەر□ی خر□شانی تری نەوتی هە□گرتووە کەواتە داهاتی ز□رتر دەه□ن□ ، چاکسازی بە دەستگرتنەوە لە چاوی دەسە□اتدارانەوە پەسندتر دەردەکەو□
باش نییە ، بە□کو پ□ویستیش نییە بەوەی دەتوانن داهاتووی نەوت وەك مەروونە
بەکار به□نن کە دەتوانر□ قەرزی پ□ بکر□ ، لەجیاتی ئەوەی سەرە□□یی لە لەدەستدانی
پشتیوانی سیاسی کە لە ئەنجامی ج□بەج□ کردنی چاکسازی ئابووری نامیللیەوە د□ .
ئەو دەسە□اتدارانە بە پ□چەوانەی دەو□ەتانی هاوکووفیان کە نەوتیان نییە دەتوانن ماوەیەکی در□ژتر بەرەنگاری چاکسازی ببنەوە .
بەرنامەی دەستگرتنەوە – بە تایبەتی ئەوەی زیادبوونی نرخی سووتەمەنی لەخ□ دەگر□ –
ز□ر جار لەگە□ ج□بەج□ کردنیدا ئاژاوەگ□□ی و توندوتیژی هە□دایس□ن□ .
بەداخەوە م□ژوو خ□ی بە□استی دووبارە دەکاتەوە ، تەنانەت ئەو کاتەیش کە □ەچەتەکان بانگمان دەکەن ب□ گ□□ینی ئاراستەکان □وونن و ز□ریشن ، ئەمەش زیاتر لەوانی دیکە بەسەر دەو□ەتانی ن□ردەکاری نەوتدا ج□بەج□ دەب□ ، چونکە ز□ری داهاتی نەوت حساباتی تەنانەت ز□ربەی سیاسییە باش و بەحیکمەتەکانیش دەگ□□□ ، ئەمەش توانای وانە ل□ وەرگرتن
گرانتر دەکا ، نەك هەر لە ن□وان و□اتەك و ئەویدی بە□کو لە ناوخ□ی

وڵاتانیشدا (31).
بۆیە ئاسۆ لە پێش ئەوانەی دێن (نوێیەکان) بۆ بازاڕی وزەی جیهانی
بەو ڕەنگە درەوشاوە نییە
وەك ئازەربایجان و کازاخستان کە لە ئەزموونی وڵاتانی ئۆپێکەوە
فێر بن ، لە کاتێکدا لە دۆخی
سەرگەرمیی نەوتی دان .
ئەمە بە پلەیەکی گەورەتریش ڕاست دەردەچێ ئەگەر داهاتی نەوت
زۆروزەبەند بێ و
سیستەمی سیاسیش ناوەندگەرایيەکی بە زەبر بێ و دەسەڵاتی سیاسی
ئاوێتەی دەسەڵاتی ئابووری بێ و پەیکەری کارگێڕی لاواز بێ و دەوڵەت
بنکەیەکی باج لە جیاتی داهاتی نەوتی تێدا نەبێ لە سێبەری ئەم
بارودۆخەدا دەبینین ئەو کێشەی دەدرێ بۆ خۆ لادان لە کەوتنە ناو
((سەیرایەتی زۆری)) بە فیڕۆ دەچێ (32) .
بەڵام هەوڵە سەرکەوتووەکان لە بەکارهێنانی دۆلارەکانی نەوت
بەکارهێنانێکی حەکیمانە
پێش هەموو شتێك لەسەر دژە فشاری سیاسی و کۆمەڵایەتییەوە دەوەستێ
کە توانای هەبێ ئەوە بوەستێنێ کە لە بابەتێکی تردا ((بە
پترۆلکردن)) ناومان هێنا ، واتە ئەو پرۆسەیەی
دەوڵەتی وا لێ کردن تاکلایەنە پشت بە هەناردەکردنی نەوت ببەستن و
سیستەمە سیاسییەکانی دووچاری ئاڵوودە بوون بە دۆلاری نەوت کرد
(33) .
ئەمەش بنیاتنانی توانایەکی سیاسی ئەو کۆمەڵانەی بەرژەوەندییان
تێدایە دەوێ ، کە نەك هەر
دوورن لە ، بەڵکو دژ بەو پەرەپێدانەیشن بە نەوت دەکرێ ، سەندیکای
ماسیگران بە نموونە
دژی بەکارهێنانی نەوتە کە ڕەنگە سەرچاوەی ژیانیان پیس بکا .
هەروەها بنیاتنانی توانای دەوڵەت لە بەرەنگار بوونەوەی
بەرژەوەندییە بەهێزەکانی
گرێدراو بە نەوت .
ئەم جۆرە چاکسازیانەیش پێویستە ئامانجی سنوور دانان بێ بۆ مەیلی
هاوچەق بوون و
داکوتان کە وەبەرهێنانی نەوت بۆ سیستەمی سیاسی دەڕەخسێنێ ، ئەوە
سەرەڕای سنوور دانان بۆ هاوپەیمانییەتی بەهێزی نێوان
دەسەڵاتداران وکۆمپانیاکانی نەوت کە سەرەتا کاتێ داهاتی نەوت
وردبینییەکی ئەوتۆی توندی نەبووە پێك هێنراوە (34) .
بەرەنگاربوونەوەی خولقێنەر – مەبەستیشمان لەوە بەهێز کردنی فشاری
توند کە بایی ئەوە بکا پاڵنەری قازانجی پێ ڕابگیرێ – دەخوازێ لە

هەردوو ئاستی ناوخۆ و جیهانی ، لە ناوخۆ و دەرەوە یەك یەك لە دەوڵەتانی ئاماژە پێکراو بەڕێوە بچێ و پێویستیشە لە پێش هەموو شتێکدا چاکسازیخواز بێ ، پێشخستنی دامودەزگای ئیدارەی حکوومەتێك کە بە سازەندەیی و لێهاتویی پێك هێنرابێ ، پارێزراو لە سیستەمی خزمخزمێنە و پێشخستنی ئەو سیستەمی باجانەی
پشت بە نەوت نابەستن ، هەروەها دامودەزگەی دیموکراسی ڕووبەدەر کە بایی ئەوەندە بەهێز بێ ڕێگیری لە هاوپەیمانیایەتی نێوان بەرژەوەندییە ڕەگەزجیاوازەکانی نەوت و سەرکردە سیاسیەکان بکات .
بوونی هۆکارێك لەو هۆکارانە بۆ هۆکارەکانی تر – واتە بوونی دامودەزگای دیموکراسی
بەڵام بەبێ توانای بەڕێوەبردنی دەوڵەت – هەرگیز بەس نییە ، کۆکردنەوەی هەوڵی
هێزە ناوخۆیی و جیهانییەکان بۆ دامەزراندنی پەیکەری کارگێڕایەتیەکی کارا و فەرمانڕەوایەتێکی
دیموکراسی تاکە ڕێگەی کۆتایی پێهێنانی پارادۆکسی زۆرییە (35) .
وەختی دابەزینی نرخی نەوت لەبارترین هەل دەڕەخسێنێ بۆ پێکەوەنانی دامودەزگای
سیاسی و کارگێڕی وا توانای بەڕێوەبردنی نەوتی هەبێ ، بەڕاستیش ئەم وەختانە
ڕەنگە تاکە هەل بن بۆ دەرهێنانی دەوڵەتانی نەوت لە بازنەی گەشەسەندنێکی بەتاڵ بۆ
بازنەی گەشەیەکی پێشکەوتوو .
ئینجا چونکە ئەمە دەزگای ڕاژەی مەدەنی دەوڵ ، واتە کاربەڕێوەبەرییەك بە سازندەیی و لێهاتووییەوە پێك هێنرابێ و جێی سیستەمی دامەزراندنی خزم و پەیڕەوکاران بگرێتەوە ،
لە توانادایە پاڵپشتی سیاسی بۆ چاك کردنی دامودەزگای کارگێڕی لە کاتی دابەزینی نرخدا لەسەر بنیات بنرێ ، بەڵام وەختێ نرخ بەرز دەبێتەوە پاڵنەری گلدانەوەی باشترین کاری
دەوڵەت بۆ خزم و دۆستان بەهێزترە لەوەی ڕەت بکرێتەوە .
سەرباری ئەوەش دابەزینی نرخ هەوڵ بۆ (نامەرکەزی) سیستەمی سیاسی لە ڕێی دانانی
کۆسپ و لەمپەر کە توانای ڕێگری دەسەڵاتدارە بەرزخوازەکانی هەبێ ئاسان دەکا ،
بە تایبەتی لە بنیاتنانی دامودەزگەیەکی کارگێڕیی بەهێز و ملکەچی لێپرسینەوە کە دەتوانێ ئەو ڕۆڵە ببینێ .
دواجار ، بەهێزکردنی بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتیەکانی پەیوەست بە کەرتەکانی دی جگە لە نەوت ئەوەی توانای هێواش کردنەوەی شێوەی

گەشەی بە پەلەپەل و زیادەڕۆ لە بەرزخوازایەتی کە هەمیشە لەگەڵ
خرۆشانی نرخی نەوتەوە دێ ، هیچ نەبێ ، لانی کەم
بۆ خۆپاراستن لە کاری بێ بەهای قەوارە گەورە کە سەردەمی خرۆشانی
نەوتی لە سەدەی بیستەمدا پێ دەناسرێتەوە ، ئەمەش دیارە
بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی بێجگە لە نەوت
لە وڵاتێك بۆ ئەویتر جیاواز دەبێ ، لە ئێراندا دەبینین ئەو
هێزانەی لە بازاڕدان (بازاڕی ئاسایی)
هەروەها لە بوارە ئایینیەکان .
بەڵام لە نەرویج ، لە نەرویج ژوورەکانی بازرگانی دەسەڵاتدار و
بزاڤە کۆمەڵایەتییەکانیش
پیشەی ماسیگری و ژینگە دەپارێزن ، کەچی لە ئوکوادۆر و نایجیریا
بەرەنگاربوونەوەی
بەرهەمهێنانی پشت بە هەناردەکردنی نەوت بەستوو لە لایەن
دانیشتووانی خۆجێی و
بزووتنەوە جیهانییەکانی مافەکانی مرۆڤەوەیە ، کە سوورن لەسەر
پارێزگاری کردن لە
جێی ژیانی کەمەنەتەوەکان و بزاڤە جیهانییەکانی ژینگە کە زراویان
لە پیسبوونێکی بەرباد چووە بەهۆی نەوتەوە ، ئاکامی لەبەر ڕۆیشتنی
پەڵەی چەورایی زەبەللاح بۆ ناو دەریا کە ڕەنگە ڕوو بدا وەك ئەوەی
لە پێشهاتی ترسناکی ئیکسۆن فالدیزدا بوو .
بەڵام ئەوەی لە نێوان ئەو هێزانەدا هاوبەشە باوەڕیانە بە گەشەی
خێرا کە بەهۆی نەوتەوە و
بە نرخێکی گران کە ئەو چالاکییە ئابووریانە و ئەوان بەهایانە و
شێوازی ئەو ژیانەی خۆشەویستە لایان وێران دەکا ، ئەو
بەرژەوەندیانەیش لە شێوەی سیاسیاندا چالاك دەکرێنەوەو بە
ورووژاندنی مشتومڕ لەبارەی بەنموونە گەشەپێدانەوە ، پشکدار دەبن
لە خاو کردنەوەی پرۆسەی دروست کردنی بڕیار ، ئەوەشیان ڕەنگە
لانی کەم یارمەتی پاراستنی ڕەوڕەوەی
زیانبەخش بدا کە بڕیار وەرگرتنی کاتی گەشانەوەی نەوتی پێ
دەناسرێتەوە ، هەروەها یارمەتی
خۆپارێزیش دەدا لە هەندێ لایەنی کەموکوڕی پلاندانان و خۆپارێزی
نەبوونی هاوئاهەنگی پێویستی نێوان سیاسەتی هەمەچەشندا و خۆ
بەدوورگرتن لە پڕۆژەی زەبەللاح کە ئەنگیزەی
سەرشێتیی خرۆشانی نەوتی لەگەڵدا دێ .
ئەو پڕۆژە هەڵەشانە لە بنیاتنانی پیشەسازی فڕۆکەوانی ئەندەنووسیا
، یاخود بنیاتنانی پایتەختێکی نوێ لە نایجیریا ، یا لێدانی
ڕووبارێکی دەستکرد لە لیبیا ، یان بەرهەمهێنانی ئۆتۆمبیلی

تایبەتی نوێ لە ئێران نموونەن کە هەمووشیان بە بەهەدەردانی
نابەجێی دەرامەت تەواو دەبن .
هانـــدانی ڕێکخـــراوە جیهانییەکـــان و حکوومەتەکـــانی وڵاتـــانی
هەناردەکاری نەوت بۆ سنووردانان
بۆ قەرز کردن بە بارمتەی نەوت لە کاتی بنیاتنانی دەزگای کارگێڕی
مەدەنی و لەنگەر پێگرتنی سیستەمی باج هەمان ڕەوتی بنیاتنانی
گەورەترین فڕۆکەخانەی نێودەوڵەتی لە سعوودیە یا
دروست کردنـی گەوروترین مزگـەوت لـە میرنشینـە یەکگرتووەکـانی
عەرەبیدا نابێ ، هاندانی کۆمپانیاکانی نەوتیش بۆ پێویستی بەهێز
کردنی ڕێکخراوەکانی بەرگریکار لە مافی مرۆڤ و
لە حوکمی قانوون و لە ژینگە دیارە کارێکی ساویلکانەیە لەگەڵ
ئەوەی هەندێ بەرپرسیاری کۆمپانیاکانی نەوت لە هەوەڵەوە بەڕاستی
بیریان لەمە کردبێتەوە ، هەروەها فشاری ناوخۆ و دەرەوە لەسەر
هەندێ لە حکوومەتە ناوەندخوازە توندەکان کە ناوەندگەرایی کەم
بکەنەوە
هیچ ئاکامێکی دەمودەستی لێ بەرهەم نایە ، بەڵام ئەلتەرناتیف
ڕوونە : دەکرێ هەناردەکارانی نەوت ڕێڕەوی ئیسپانیای سەدەی شازدەم
بگرن دوای گەشانەوەی بە هۆی زێڕ و زیوەوە
تا وەك ئەویش چەندان سەدە بۆ بن دواکەوتوویی هەرێمایەتی شۆڕ
ببنەوە .
لە بەرابەردا دەبێ بۆ ئەو قەیرانانەی لە ناوخۆی ئەو وڵاتانەدا
سەرهەڵدەدەن ببێتە هۆی
کەم بوونەوەی فریاگوزاریەکانی نەوت کە شۆکی ناوەناوەی لە بەرز
بوونەوەی نرخی لێ
پەیدا دەبێ ئینجا لە دواییدا دابەزین کەی شێوەیەکی هەڵگەڕاوە
وەردەگرێ و سەقامگیری جیهان
تێك دەدا ، نرخی لە خوارەوەی ئەمڕۆش (پاییزی 1999) هەلێکی شایان
پێك دێنێ بۆ داهێنانی
گەشەیەکی تەواو جیاواز .
بەڵام کە نرخ لە سەروبەندی بەرزبوونەوە دایە ، ئەو هەلە تەمەن
درێژ نابێ .
سەیرایەتییەکە ، لەوەدایە نرخی بەرز بە لای داختنی پەنجەرەی
چاکسازیدا
دەشکێتەوە .
ئا ئەمەیە پارادۆکسی زۆری .

پەراوێز

.Karl (1997) p. 29 (20)

(21) لە ڕواڵەتی ئاژاوەی کە لە خرۆشانەکانی نەوتەوە دێ دەوڵەتانی ئۆپێك
خۆیان تۆماری ژمێریان لەبارەی وەبەرهێنانی زیادبوونە لەناکاوەکان
ناخەنە بەردەست ، ئەو ژمارانەی لێرەشدا هاتوون تەنیا خەمڵاندنێکە
گلیب و ئامۆزیگار هێناویانە :
Gelb (1988) and Jahangir Amuzegar, “OPEC as Omen”, Foreign
.(affairs, 77, no 6 (November/December, 1998

(22) دۆلارەکانی نەوتێ بۆ پشتگیری شمەکی بەکاربەری وەك سووتەمەنی ،
نیشتەجێبوون ، خزمەتگوزاری گشتیی (تەندروستی ، فێرکردن) و سوودە گشتییەکان
(ئاو ، کارەبا) دەدرێ .
بەڵام پشتگیری نرخ بۆ کەرتی تایبەتی زۆر گەورەترە لە زۆبەی وڵاتان بە تایبەتی
لە لێبووردن لە باج و داشکاندنی نرخی کارەبا و گواستنەوە و گەیاندن و پێناسەی گومرگ و
شتی دیکەی لەم بابەتە .
ئامۆزیگار دەڵێ پشتگیری کردنی نرخی شمەك لە دەوڵەتانی کەنداو ساڵانە لە نێوان
10 – 20 % لە کۆی دەسکەوتی نیشتمانی هەڵدەلووشێ ، بڕوانە :
Amuzegar(1998)p
23)) جەهانگیر ئامۆزیگار کە ڕاوێژکارێکی ئابووری جیهانیی و وەزیری پێشووی دارایی
سەردەمی شای ئێران ڕەتی دەکاتەوە پەیوەندییەکی لەو ڕەنگە لە نێوان کارسازی ئابووری و گۆڕانکاریە سیاسیەکاندا هەبێ ، ئەو دەنووسێ دەڵێ : ((ئەگەر هەندێ لە ڕووداوە ناخۆشەکانی لێ باوێینە دەرێ کە هیچ پەیوەندییان بە نەوتەوە نییە – شۆڕشی ئێران – دوو شەڕی وێرانکەری نێوان عیراق و دراوسێکانی ، کودەتای نایجیریا و قەتەر و فەنزوێللا – ئەوەی وڵاتانی ئۆپێك بینیان
لە لاسەنگی تەرازووی پێدان و لە دەست دەرچوونی هەڵاوسان شتی تری لەم بابەتە لە ئەنجامی شاشی لە لێکدانەوە وخەمڵاندن و خراپی کارگێڕیە لەو وڵاتانە)) – هەر ئەو سەرچاوەیە ل 199
(24) وەك ئەوەی ڕۆژێ گێنزالێ باریێس یەکێك لە دامەزرێنەرانی دیموکراسییەت

له فه‌نزه‌وێللا ئاماژه‌ی پێداوه‌ و وتوویه‌تی : ((خه‌ڵكی دزی ده‌كه‌ن ، چونكه‌
كه‌س نییه‌ ڕێگه‌یان لێ بگرێ)) – دیدارێك له‌گه‌ڵ نووسه‌ر :
كاراكاس ، فه‌نزوێللا هاوینی 1979 .
See W. Max Corden, "Booming Sector and Dutch Disease (25) Economic: A Survey", Working Paper 079 (Canberra, Australia: Australian National University, 1982); and J. Peter Neary, ed., Natural Resources and the Macroeconomy (Cambridge, MA: MIT Press, 1986)
(26) See T. J. C. Robinson, Economic Theories of Exhaustible Resources (London: Routledge, 1989).
(27) See Richard Auty, Sustaining Development in Mineral Economics: The Resource Curse Thesis (London: Routledge, 1993); and Richard Auty, "Industrial Policy Reform in Six Large Newly Industrializing Countries: The Resource Curse Thesis, World Development", 22, no. 1 (1994) pp. 11-26.
(28) Adam Smith, An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (New York): Modern Library, (1937) p. 399.
(29) Auty (1994), pp. 11-26; qnd Karl (1997).
30)) به‌ نموونه‌ سه‌یری هاوتایی نێوان ڕه‌چه‌ته‌كانی ئامێزیگار و كریستۆفه‌ر ڕۆزنبێگ
بكه‌
Christoph Rosenberg and Tapio Saavalainen. "Dealing with Azerbaijan's Oil Boom", IMF Working Paper 35, no 3 (September .(1998) Amuzegar (1998
هه‌مان ئه‌و ڕاچێتانه‌ له‌گه‌ڵ هه‌ندێ گۆڕانكاری له‌ بانكی نێوده‌وڵه‌تیدا ده‌بینینه‌وه‌
به‌ڵام ئه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌ سه‌قامگیریی ئابووری گه‌وره‌وه‌ (ماكرۆ) هه‌یه‌ ئه‌وه‌ چاره‌سه‌ریه‌كانی سندووقی نه‌ختینه‌ی نێوده‌وڵه‌تی لێكیان ده‌كاته‌وه‌ .
(31) گه‌یشته‌ ئه‌وه‌ی ده‌سه‌ڵاتداریه‌تی مه‌كسیك پارێزێكی زۆر وه‌ربگرێ دوای ئه‌وه‌ی ئه‌نجامی كاره‌ساتباری بینی كه‌ له‌ سیاسه‌ته‌كانی خه‌رجی فه‌نزه‌وێللای هاوسێی
كه‌وتبووه‌وه‌ .
به‌رپرسان به‌ نووسه‌ری ئه‌م چه‌ند دێره‌یان گوت ئه‌وان سوورن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی
((له‌ سیناریۆی فه‌نزوێللا دوور بكه‌ونه‌وه‌)) كه‌چی له‌ دوایدا

هاتنەوە سەر هەمان ڕێگا
ئەوان هەر خەرجیان دەکرد ، مادەم داهات هەڵدەڕژا ، Karl (1979)
32)) بۆ گفتوگۆی ئاسێی سەرچاوەی تازە لە گۆلی دەریای ڕەش ، تەماشای
کتێبەکەمان : پارادۆکسی زۆری بکە . The Paradox of the Plenty
(33) Karl (1979) pp. 44-70
34)) گرینگە ئاماژە بەوە بدەین کە ئەو هاوپەیمانیەتە دواجار فشاری مەترسیدار
پەیدا دەکا ، بەتایبەتی دوای ئەوەی گەشەی لە نەوت سەرچاوەگرتوو دەبێتە هۆی
دروست بوونی چینێکی ناوەندی گەشەکردوو ، بەڵام ئەوە چەندان دەیەی دەوێ و
باشترین وەسف کردنیش بۆ گۆڕانی هاوپەیمانیەتەکانی نێوان کۆمپانیا و دەسەڵاتداران
ئەوەیە فرانکلین توگوێڵ F. Tugwell نووسیویەتی وەختێ ڕێککەوتنی نێوان سەرکردە سیاسیەکان و کۆمپانیاکانی نەوتی فرەڕەگەز وا باس دەکا کە بە تێپەڕینی کات گەشە دەکا و کەرتی کۆمەڵایەتی نوێ پەرەدەسێنن بەرەو زەمینە خۆشکردنێك کە دان و ستانی سەخت بۆ دیاریکردنی ڕێگەکانی دابەشکردنی قازانجی نەوتی لە دەوردا دەخوولێتەوە ، بڕوانە :
Franklin Tugwell, the Politics of Oil in Venezuela (Stanford, CA: Stanford University Press, 1975).
35)) ئا ئەمەیە ئەو وانەیەی لە بەڕێوەبردنی نەرویج لە خرۆشانی نەوتیدا
وەرگیراوە . Karl (1979) pp . 213-221